

Janusz W. KOSIŃSKI¹

Zofia H. Gąsiorowska – pierwszy bibliograf polskiej meteorytyki

Zofia H. Gąsiorowska – first bibliographer of the Polish meteoritics

Abstrakt: Zofia H. Gąsiorowska in years 1950–1956 prepared first bibliography of the Polish meteoritics. This work was well-known little. The authoress also left the row of hand-written works relating to the Polish meteoritics.

Keywords: history of Polish meteoritics, bibliography of Polish meteoritics, Zofia Halina Gąsiorowska

Wstęp

Okres II wojny światowej przyniósł Polsce ogromne straty we wszystkich dziedzinach życia – nie ominęły one szeroko rozumianej nauki oraz materialnych zasobów bibliotek, archiwów, zbiorów muzealnych, wyników wysiłku intelektualnego wielu pokoleń. Polska meteorytyka w dwudziestoleciu międzywojennym nie notowała szczególnych osiągnięć (o czym świadczy chociażby niewielka liczba publikacji), a jedynym większym wydarzeniem był upadek, a następnie badania meteorytu Łowicz (Archiwum Mineralogiczne 1938). Niezbyt liczne kolekcje meteorytów znajdowały się w kilku ośrodkach akademickich i muzealnych. Jeszcze bardziej rozproszona była literatura dotycząca tej tematyki, do tego niezbyt nowa. I na to wszystko nałożyły się zniszczenia okresu II wojny światowej. Szczególnie dotkliwe były one w Warszawie, głównie w okresie represji po powstaniu warszawskim. Wydawać by się mogło, że zaistniała sytuacja była skrajnie niesprzyjająca dla meteorytyki, a do tego bezpośrednio po wojnie preferowano naukę w możliwie najwyższym stopniu praktyczną, dającą się wykorzystać w odbudowie Polski. Podejście takie jest jak najbardziej zrozumiałe.

Trudno więc jest spodziewać się znalezienia znaczących prac dotyczących meteorytów i meteorytyki z okresu powojennego. A jednak były osoby, które poza swym zasadniczym i właśnie najczęściej praktycznym nurtem działalności, znajdo-

¹ Wyszaków; e-mail: meteorites@vp.pl

wały czas na meteorytykę. Jedną z nielicznych, które uznały tę tematykę za ważną była Zofia Gąsiorowska.

Zofia Halina Gąsiorowska

Zofia Halina Gąsiorowska urodziła się 29 października 1898 r. w Warszawie, gdzie również spędziła niemal całe życie. W 1922 r. ukończyła studia ogrodnicze i odbyła praktykę w Stacji Ochrony Roślin Towarzystwa Ogrodniczego w Warszawie. Nie podjęła jednak pracy zgodnej z wykształceniem – w 1926 r. rozpoczyna naukę języka francuskiego w Instytucie Francuskim w Warszawie, a następnie studia lingwistyczne dla cudzoziemców w paryskiej Sorbonie. Dodatkowo kończy kursy Alliance Française w Warszawie i Paryżu.

W 1929 r. Z. Gąsiorowska podejmuje pracę jako bibliotekarka i archiwistka Działu Naukowego Biura Kasy im. Mianowskiego. Oprócz podstawowych obowiązków, gromadzi i publikuje w 6 tomach wydawanej przez Kasę im. Mianowskiego *Nauki Polskiej*, bibliografię naukowca (wspólnie z Janiną Małkowską). Pomimo licznych obowiązków, Z. Gąsiorowska kończy również w tym czasie trzy i pół-letnie studia języka angielskiego w English Language College w Warszawie.

Zofia Halina Gąsiorowska w czasie pracy w Muzeum Ziemi (foto: J. Bulhak; ZaMZ 4).

W czasie wybuchu w 1939 r. wojny, Z. Gąsiorowska nadal pracuje w Kasie im. Mianowskiego (do marca 1940 r.) – część przygotowanych w tym czasie materiałów bibliografii naukoznawczej spaliła się w 1944 r. W czerwcu 1946 r. podejmuje pracę w Muzeum Ziemi w Warszawie, jako kierowniczka działu archiwalnego. Ponadto, dzięki biegłej znajomości języków francuskiego i angielskiego prowadzi zagraniczną korespondencję tej instytucji. Uczestniczy również w pracach wydawniczych i bibliotecznych. W warszawskim Muzeum Ziemi, Zofia Gąsiorowska pracuje do ostatnich dni swego życia – umiera 19 lipca 1957 r. (Wójcik 1966, Wąsik 2002)

Tematyka meteorytowa

Zainteresowania Z. Gąsiorowskiej w czasie pracy w Muzeum Ziemi, kierują się na historię geologii w zakresie biograficznym i bibliograficznym o czym świadczą jej publikacje wydane po 1950 r. Ale oprócz zbierania materiałów do bio-bibliografii tak znanych postaci jak Hugo Kołłątaj czy Ignacy Domeyko, Z. Gąsiorowska zaczyna gromadzić materiały dotyczące szeroko pojętej polskiej meteorytyki. Świadectwem zaawansowania tych prac jest notatka w *Wiadomościach Muzeum Ziemi* (Gąsiorowska 1952). Jak z niej wynika, autorka począwszy od 1950 r. zebrała szereg prac polskich autorów poświęconych meteorytom, głównie z XIX w. zarchiwizowanych w postaci odpisów i fotokopii, dokonała przeglądu prasy specjalistycznej i periodycznej, zgromadziła bogate materiały dotyczące upadku meteorytu Pułtusk oraz poszukiwała wiadomości o zaginionym meteorycie Świdnica Górna. Szczegóły dotyczące tych prac możemy znaleźć w pozostawionych materiałach rękopiśmiennych (ZaMZ 1).

Efektem tych i kolejnych prac było przygotowane przez Z. Gąsiorowską „*Zestawienie bibliograficzne prac polskich autorów o meteorytach (1805–1955)*” (Gąsiorowska 1966). Opracowanie, w dużym stopniu wyczerpujące przedstawiony w tytule temat, miało zostać zakończone w październiku 1955 r. Jednak jeszcze w połowie 1956 r. autorka w wydawnictwach seryjnych poszukiwała danych do jego uzupełnienia. 29 czerwca tego roku Z. Gąsiorowska zgłosiła artykuł do planu wydawniczego, ale 23 października termin publikacji został przesunięty na rok 1957 (ZaMZ 2). W lipcu 1957 r. Z. Gąsiorowska umiera. Opracowanie trafiło do działu rękopisów w Archiwum Muzeum Ziemi wraz z katalogiem publikacji i fotokopii zgromadzonych w tej placówce. Rękopis i komplet materiałów udostępniony został Jerzemu Pokrzywnickiemu, który w tym czasie przygotowywał monografię *Kosmolytyka*. Monografia ta co prawda nigdy się nie ukazała, ale obszernie fragmenty zostały wykorzystane w jego publikacji *Meteoryty Polski. Katalog meteorytów w zbiorach polskich* (Kosiński 2011). Pokrzywnicki, sądząc na podstawie zamieszczonej w publikacji bibliografii, szeroko wykorzystywał materiały Z. Gąsiorowskiej. Niestety, w jego publikacji nie znajdziemy o tym nawet wzmianki... (Pokrzywnicki 1964)

Rękopis Z. Gąsiorowskiej został przygotowany do druku i wydany dopiero w 1966 r. – niemal 10 lat po napisaniu, po śmierci autorki i 2 lata po publikacji

J. Pokrzywnickiego. To sprawiło, że nie doceniono wykonanej pracy i postać Zofii Gąsiorowskiej, pierwszego bibliografa polskiej meteorytyki, została w środowisku osób zajmujących się meteorytami zapomniana na wiele lat. Dopiero w 2011 r. w *Bibliografii meteorytyki polskiej (1805–2010)* (Biała, Manecki 2011) przypomniano i doceniono opracowanie Z. Gąsiorowskiej – można napisać „nareszcie”.

Ale to jeszcze nie koniec!

Dlaczego praca Z. Gąsiorowskiej ukazała się dopiero po kilku latach od powstania i później niż opracowanie Pokrzywnickiego? Złożyło się na to kilka czynników, wynikających głównie z losów Muzeum Ziemi i jego wydawnictw: ostatni, VI tom *Wiadomości Muzeum Ziemi*, głównego wydawnictwa placówki ukazał się w 1952 r., a działalność wydawniczą wznowiono dopiero w 1958 r. nową serią *Prace Muzeum Ziemi*. Pierwszy tom poświęcony pracom z zakresu historii nauk geologicznych (a 8 w serii) wydano dopiero w 1966 r. W czasie gdy Muzeum nie prowadziło działalności wydawniczej i gdy tematyka historii nauki zeszyła na dalszy plan, część przygotowanych materiałów trafiła do innych czasopism – ale takiej decyzji nie mogła już podjąć Z. Gąsiorowska. To wyjaśnia tak późne ukazanie się jej trudnego do przecenienia opracowania. Przy okazji warto też przypomnieć, że w 1952 r. gdy Pokrzywnicki dopiero zainteresował się meteorytyką, praca Z. Gąsiorowskiej w dużej części była już gotowa.

Trudno odpowiedzieć na pytanie dlaczego Z. Gąsiorowska podjęła tę tematykę. Wiadomo, że w Muzeum Ziemi realizowała liczne obowiązki, a jej publikacje pokazują, że wykonywane pracochłonne i czasochłonne badania biograficzne i bibliograficzne, były dość odległe od meteorytyki. Można spróbować to wyjaśnić w najprostszy sposób – ktoś wydał takie polecenie. A może rozproszonych materiałów było sporo i pani kierownik działu archiwalnego uznała, że należy je uporządkować? A gdyby postawić śmiałą tezę, że Zofia Gąsiorowska zainteresowała się historią meteorytyki? Niezwykła staranność z jaką zostało wykonane „Zestawienie...” nie jest niczym specjalnym – Z. Gąsiorowska była znana z takiego podejścia do każdej wykonywanej pracy. Ale czy do każdej przygotowanej bibliografii pisała obszernie artykuły? Oczywiście nie. Ilość zgromadzonych przez nią materiałów biograficznych i bibliograficznych była bardzo duża, opublikowanych opracowań było pięć. Ale nie wszystkie materiały zostały opublikowane, a tym, który zasługuje na nasze szczególne zainteresowanie jest artykuł „*Posmak sensacji towarzyszący spadkowi meteorytów...*”.

Bez tytułu

Pozostawiony w maszynopisie (i częściowo rękopisie) artykuł nie posiada tytułu – ponieważ zaczyna się od słów „*Posmak sensacji towarzyszący spadkowi meteorytów...*” przyjęto je za tytuł roboczy. Artykuł składa się z 18 stron maszynopisu i 4 karteń z rękopisem. Jest to tekst bardzo spójny i przemyślany, napisany z widocznym zainteresowaniem podjętym tematem, ale i jego znajomością. Nic dziwnego

– jest bowiem oparty na najważniejszych pozycjach bibliograficznych dotyczących polskiej meteorytyki. Bibliografię tę Z. Gąsiorowska miała już przygotowaną – tu poszła dalej: dokonała oceny zebranych pozycji, a najważniejsze z nich skomentowała. Artykuł jest też poniekąd historią polskiej meteorytyki i polskich meteorytów widzianą przez pryzmat literatury. Informacje bibliograficzne uzupełnione są w wielu przypadkach o dane biograficzne autorów publikacji. W kilku przypadkach autorka opisuje też własne doświadczenia w poszukiwaniu źródeł do historii poszczególnych meteorytów i polskiej meteorytyki. Stawia też kilka pytań o losy polskich meteorytów – niektóre są aktualne do dzisiaj. Warto w tym miejscu zauważyć, że Z. Gąsiorowska na równi traktuje meteoryty z tzw. kresów, jak również okazy z tzw. ziem odzyskanych. Może takie postawienie sprawy w ówczesnej rzeczywistości PRL-u lat pięćdziesiątych XX w. spowodowało, że artykuł „nie spotkał się z zainteresowaniem”?

Nie jest to prawdopodobnie ostateczna wersja artykułu, gdyż zawiera sporą liczbę poprawek oraz rękopiśmienne zakończenie i dwie wersje początku tekstu. Tym nie mniej, czytając go widać, że jest to tekst kompletny, zawiera odwołania do literatury, cytaty, ułożony jest w porządku chronologicznym. Zawarte w nim informacje, pozwalają sądzić, że powstał w 1955 r. (ZaMZ 3).

Zakończenie

Z. Gąsiorowska związana była z Muzeum Ziemi i zbiory tej placówki w dużej części stanowiły podstawowe źródło dla jej opracowań. Dlatego warto przybliżyć historię i działalność Muzeum, tym bardziej, że obejmuje ona również tematykę meteorytową [Appendix].

Omawiany tekst „*Posmak sensacji towarzyszący spadkowi meteorytów...*” jest ważny dla historii polskiej meteorytyki i powinien zostać wydany – będzie to kolejny sposób docenienia ogromnej pracy wykonanej przez Zofię Halinę Gąsiorowską.

Podziękowania: autor serdecznie dziękuje Pani dr Agnieszce Pietrzak – kierowniczce Działu Historii Nauk o Ziemi i Biblioteki Muzeum Ziemi PAN za pomoc w poszukiwaniach materiałów dotyczących historii polskiej meteorytyki oraz Pani Marii Rajskiej i Panu Dariuszowi Wolińskiemu z Biblioteki Muzeum Ziemi PAN za cierpliwość i pomoc w wędrówkach po zasobach bibliotecznych.

Literatura

- Archiwum Mineralogiczne*, 1938, XIV [tom oświęcony wyników badań meteorytu Łowicz].
Biała J., Manecki A., 2011, *Bibliografia meteorytyki polskiej*, Sosnowiec, s. 7–8.
Gąsiorowska Z., 1952, *Dokumentacja meteorytów polskich*, Wiadomości Muzeum Ziemi, VI, 1, s. 150.
Gąsiorowska Z.H., 1966, *Zestawienie bibliograficzne prac polskich autorów o meteorytach (1805–1955)*, Prace Muzeum Ziemi, 6, s. 213–226.
Kosiński J.W., 2011, *Ernest Jerzy Grzymała Pokrzywnicki (1892–1974)*, Acta Societatis Meteoriticae Polonorum, 2, s. 67–77.

- Pokrzywnicki J., 1964, *I. Meteoryty Polski. II. Katalog meteorytów w zbiorach polskich*, Studia Geologica Polonica, XV.
- Wąsik M., 2002, *Materiały Zofii Gąsiorowskiej (1898–1957)*, [w:] J. Garbowska (red.), *Materiały archiwalne z zakresu historii nauk o Ziemi w zbiorach Muzeum Ziemi PAN. Inwentarz spuścizn naukowych*, V, Warszawa, s. 67.
- Wójcik Z., 1966, *Kilka wiadomości o Zofii Halinie Gąsiorowskiej*, Prace Muzeum Ziemi, 8, s. 121–123.

Źródła

(ZaMZ) Zbiory archiwalne Muzeum Ziemi PAN w Warszawie – Spuścizny naukowe – S.35 – Gąsiorowska Zofia (1898–1957)

ZaMZ 1 – jednostka 17 – Notatka o pracach z zakresu dokumentacji w Archiwum MZ 1952.

ZaMZ 2 – jednostka 16 – Notatki z zapisem prac wykonywanych przez Z.G. w Archiwum MZ w okresie 1947–1952.

ZaMZ 3 – jednostka 4 – „*Posmak sensacji towarzyszący spadkowi meteorytów...*” maszynopis.

ZaMZ 4 – jednostka 20 – (...) fotografia Z. G. w Archiwum MZ 1951–1953.

Appendix

Muzeum Ziemi Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Al. Na Skarpie 20/26, 27

W 1932 r. z inicjatywy społecznej najwybitniejszych polskich geologów, m.in. Jana Czarnockiego, Romana Kozłowskiego, Stanisława Małkowskiego, Jana Lewińskiego, Henryka Świdzińskiego, Stanisława Thugutta, Tadeusza Wojno, Stefana Z. Różyckiego i Jana Samsonowicza, powstało w Warszawie Towarzystwo Muzeum Ziemi, którego celem było utworzenie nowoczesnego muzeum geologicznego będącego instytucją oświatową i naukową. Pierwsze kolekcje muzealne zaczęto gromadzić już w 1933 r., a w 1938 ukazała się pierwszy tom wydawnictwa *Wiadomości Muzeum Ziemi*. Po II wojnie światowej Towarzystwo wznowiło działalność już w 1945 r. – na szczęście zbiory częściowo ocalały. W 1947 r. uchwałą TMZ wszystkie zgromadzone kolekcje przekazano na rzecz Państwa Polskiego pod warunkiem utworzenia ogólnodostępnego Muzeum Ziemi, co zrealizowano w 1948 r. Nowo utworzona placówka została podporządkowana Ministerstwu Oświaty. W 1953 r. Muzeum znalazło się w strukturach państwowej służby geologicznej, co niestety spowodowało częściowe ograniczenie jego działalności, szczególnie widoczne w zawieszonych działalności wydawniczej.

Korzystna zmiana nastąpiła od 1959 r. – Muzeum Ziemi zostało przejęte wówczas przez Polską Akademię Nauk i taki stan mamy do dzisiaj. Obecnie Muzeum jest samodzielną placówką muzealną, realizującą systematycznie pełny zakres zadań obejmujący: gromadzenie i ochronę zbiorów, ich dokumentację i udostępnianie do celów badawczych, badania naukowe, działalność popularyzatorską i oświatowo-edukacyjną. Prowadzone są również prace wydawnicze (min. licząca już 50 tomów seria *Prace Muzeum Ziemi*) oraz badania w zakresie historii nauk o Ziemi.

Muzeum (a wcześniej Towarzystwo Muzeum Ziemi) ma również swoje miejsce w historii polskiej meteorytyki. Niedługo po powstaniu Towarzystwa miał miejsce upadek meteorytu Łowicz – 12 marca 1935 r. Pierwsze badania podjęli astronomowie z Obserwatorium Astronomicznego w Warszawie, ale to oddelegowani przez TMZ dr S. Z. Różycki i M. Kobyłecki przeprowadzili na szeroką skalę poszukiwania terenowe – zebrali informacje od świadków zjawiska oraz podjęli okazy. Wyniki swych prac, w tym również mapę rozkładu odłamków w obszarze upadku (używana do dzisiaj!), opublikowali już w latach 1935–36. Zebrali też okazałą kolekcję 50 odłamków o wadze 17 kg, która weszła w skład zbiorów Muzeum.

Z kolei Jan Samsonowicz w latach 1922 i 1929 prowadził prace poszukiwawcze i wywiady z żyjącymi jeszcze świadkami zjawiska na obszarze upadku meteorytu Pułtusk. Efektem tych prac był artykuł w *Wiadomościach Muzeum Ziemi* (ale opublikowany dopiero w 1952 r.) oraz kolekcja 18 okazów o łącznej wadze 10 kg – największy okaz ważył 3,1 kg. Wszystkie uzyskane wyniki oraz okazy prof. Samsonowicz przekazał na rzecz TMZ.

W 1939 r. dokonano wymiany meteorytów z Uniwersytetem Berlińskim – za niespełna 180 g okazu meteorytu Łowicz, uzyskano 4 g meteorytu Białystok (jesz-

cze do niedawna jedyny fragment tego meteorytu w zbiorach polskich) oraz 534 g fragment meteorytu Świecie. W ten sposób Towarzystwo Muzeum Ziemi stało się przed II wojną światową posiadaczem najliczniejszej w Polsce kolekcji meteorytów krajowych.

Szczęśliwie, dzięki inicjatywie p. Aliny Żurawskiej, która wyniosła z zajętego przez Niemców Państwowego Instytutu Geologicznego cały zgromadzony zbiór meteorytów TMZ (były tam przechowywane), udało się je ocalić przed zniszczeniem czy grabieżą w czasie II wojny światowej.

Po wojnie zbiór meteorytów był uzupełniany sporadycznie (ale np. w 1956 r. zakupiono okaz meteorytu Pułtusk o wadze 8,1 kg, największy obecnie w polskich zbiorach okaz z tego upadku) i dopiero na przełomie lat 80- i 90-tych XX w. na drodze zakupów i wymiany kolekcja meteorytów Muzeum Ziemi PAN zaczęła się powiększać o nowe okazy. Dzięki temu obecnie zbiór liczy ponad 90 meteorytów o łącznej masie niemal 45 kg. Uzupełnieniem jest kolekcja tektytów.

Muzeum Ziemi PAN w Warszawie jest jednym z nielicznych muzeów w Polsce, w których meteoryty są w sposób ciągły dostępne dla publiczności. Stało się tak za sprawą przygotowanej wystawy stałej „Meteoryty – kamienie z nieba” eksponowanej w oddzielnej sali muzealnej. Dzięki temu, każdy odwiedzający Muzeum, może podziwiać liczne okazy meteorytów Pułtusk i Łowicz, przepiękną płytę wyciętą z okazu meteorytu Esquel (waga 3,7 kg!), fragmenty meteorytów Białystok i Baszkówka oraz wiele innych.

Ważną rolę w poznaniu historii meteorytyki odgrywają również zbiory archiwalne z zakresu nauk o Ziemi oraz Biblioteka Muzeum.